

TARİHTE VE FOLKLORDA BALKAN*

ABDÜLKADİR İNAN

Balkan yahut başka bir lehçeye göre Balhan, Hazar denizi kıyısında, Amuderya ırmağının eski yatağı olan Özboy'un denize ulaştığı yerin kuzeyinde bulunan sıra dağların adıdır. Bu dağlara Büyük Balhan denir. Bunun güneyinde bulunur ve sıra dağlardan büsbütün ayrı duran başka bir dağa da Küçük Balhan denir.

Balhan (yahut Balkan) adı tarih kitaplarına ilk defa Selçukoğullarıyla Gazneli Mahmud'un (998-1030) kavga ve savaşları yüzünden geçmiştir. Bu dağlar X. yüzyılın sonlarında Maveraünnehr'i ve Horasan'ı alt üst eden Selçuk Oğuz-Türkmenlerinin karargâhı idi. Gazneli orduları yenildikleri veya onların kovalamasına uğradıkları zaman Balkanlara kaçarlar, orada barınırlardı. Eserini 985 yılında yazan el-Makdisî (BGA, III, 27) Balhan'ın bir şehir adı olduğunu sanıyordu. Fakat bundan biraz sonra yazan Gardizî, Beyhakî ve başkaları Balhan'ın dağ olduğunu çok iyi biliyorlardı.

Balkan kelimesinin kökü şimdiye kadar kesin olarak açıklanamamıştır. "Parlamak" anlamına gelen "balk-" kökü ile ilgili olabilir. *İslâm Ansiklopedisi*'nde Balhan maddesini yazan W. Barthold "Balhan kelimesinin Farsça "bala-hane" kelimesinden türemiş olduğu rivayet ediliyor" demekle yetinmiş, fakat Ebulgazi Hanın "ebulhan" şeklindeki etimolojisi için "isabetsiz iştikak" diyerek haklı bir mütalâada bulunmuştur. Bununla beraber Balhan adını "bala-hane"den çıkaranların iddiasının da Ebulgazi Hanın "iştikak"ından farksız olduğuna şüphe yoktur.

*

"Balkan dağı" adına Kazak Kırgızlarla Başkurtların folklorunda rastlanır. Bu uluslar gerek Türkmen Balkanından gerek Osmanlı Balkanından çok uzaklarda yaşayan Türklerdir.

Kazak Kırgızlar arasında bulunduğumuz yıllarda İrtiş kıyılarında, Yayık (Ural) ve Sırderya boylarında şu deyim defalarca işittik: "Bargan yerin Balkan tav, o da bizim baskan tav" (Vardığın yer Balkan dağdır, o da bizim bastığımız dağdır). Bu deyim, yaptığı işle övünen adamlara karşı söylenir. Bu deyim

* Bu yazı 1954'te dergimizin III. cildinde çıkmıştı (259-261. s.).

min ikinci varyantı da vardır: "Körge yerin Balkan tav, o da bizim aşkan tav" (Gördüğün yer Balkan dağıdır, o da bizim aştığımız dağdır).

W. Radloff'un topladığı Kazak Kırgız halk edebiyatı örnekleri arasında bulunan iki hikâyede Balkan dağının adı geçmektedir. Eski bir epopenin parçası olan Er Kökçe destanında şöyle denilmektedir:

On san Nogay bölgede
Ormembet Han ölgende
Ol barıp yatıptı
Manan degen suvuna
Balkan degen tavuna (Proben, III, 88).

Anlamı: "Bir milyon Nogay (ulusu) mahvolduğu, Ormembet Han'ın öldüğü zaman o (Er Kökçe) Manan denilen suya (ırmağa), Balkan denilen dağa varıp yattı (yerleşti)."

Başka bir hikâyede hanın kızı kendisiyle evlenmek isteyen bir delikanlıya şöyle bir bilmece söylüyor:

Balkan tav da Balkan tav
Başına çıkkan kim eken
Yolda turgan yongurçka
At semirtken kim eken

Anlamı: "Balkan dağ ve Balkan dağ

Başına (tepesine) çıkan kim imiş
Yolda biten yoncalar
At semirten kim imiş"

Delikanlı cevap vermiş:

Balkan tav da Balkan tav
Başına çıkkan bazarçı
Yolda turgan yongurçka
At semirtken yolavçı (Poroben, III, 321-322).

Anlamı: "Balkan dağ da Balkan dağ

Başına çıkan pazarcı
Yolda biten yoncalar
At semirten yolcular

Başkurt ülkesinde, Ural dağlarının orta bölgesinde Dim ırmağından sekiz kilometre ve Ufa şehrinden 16 km uzaklıkta Balkan adını taşıyan bir dağ vardır. Başkurt halk edebiyatında önemli yer tutan "Zaya Tölek, Su Sulu" destanında buna değgin bir efsane vardır. Bu efsanenin özetini ilk defa Lev Suchodolski adlı bir Rus yazarı "Zaya Tölek efsanesi" (Legenda o Töleke") başlığıyla *Rus Coğrafya Kurumu Habercisi* (Vestnik RGO, 1858, XXIV) dergisinde Rusçaya çevirerek yayımlamıştı. Sonra bu efsanedeki motifleri meşhur etno-

graf G. Potanin "Bozkır eposunda deniz kızı" adıyla yazdığı bir makalesinde inceledi (Etnograf. Obozrenie, 1892, No. 2). Destanın Türkçe metnini şair Mecit Gafurî ancak 1910 yılında yayımlayabildi. Bu metin, halkın söylediği destana göre, çok eksiktir. Macar bilgini Vilmos Pröhle de bu destanın bir parçasını tespit etmiş ve Macarcaya çevirerek yayımlamıştır. H. N. Orkun'un yayımladığı "Zaya Tölek hikâyesi" V. Pröhle'den alınmıştır (*Türk efsaneleri*).

Bu hikâyenin kahramanı Zaya Tölek bir delikanlıdır. Su altı dünyasının kızı (su kızı) bu delikanlıya vuruluyor. Bir gün onu yakalayıp su altı dünyasına götürüyor. Su altı dünyası çok güzel dünya imiş, dağları ormanları varmış. Fakat delikanlı kendi dünyasını, dağlarını, hele Balkan dağını özleyiyor. Su kızı ona güzel dağlarını gösteriyor. Karşılıklı türküler söylüyorlar. Kız ne söylerse Zaya Tölek hep "Balkan dağım bu değil, Balkan dağım bu değil" diyor.

Avrupadaki Haemus dağlarına Balkan adını Türklerin verdiğini coğrafya tarihi bilgileri kabul ediyorlar. A. Z. Velidî Togan bu adı Osmanlıların koyduğunu sanmaktadır (IA, II, "Balkan" maddesi). Fakat "Balkan" adını daha önceleri Balkanlara kadar gelen Peçenekler, Oğuzlar, Kıpçaklar, Nogay Noyan ile gelen başka Türklerin vermiş olması da mümkündür.

Kıpçak-Oğuz bozkırları folklorunda çok eski çağlardan beri Balkan denilen dağların adı türlü efsanelerle süslenerek yayılmış olduğu gerçek bir olaydır. Hele Türkistan Balhan'ını Selçuk Türkmenleri kolay kolay unutmamışlardır. Bu günkü Türkistan Türkmenleri "Balkan" adını millî uran (parola) sayarlar.